

Kantasaamesta eteläkantasaameen, osa 2

Äännehistorian todisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä

Jaakko Häkkinen & Minerva Piha

[Tämä on käsikirjoitusversio *Sanajalassa* 65 (2023, 7–30) ilmestyneestä artikkelista <https://doi.org/10.30673/sja.115746>. Painetun version sivunumerot on merkitty kulmasulkeisiin omille riveilleen.]

[7]

1 Johdanto

Sanajalassa kolme vuotta sitten julkaistussa ensimmäisessä osassa käsitelimme eteläsaamen eriytymistä muista saamelaiskielistä kantaskandinaavisten lainasanojen valossa. Esitimme lainasanoissa näkyvien äännekorvausten ja niissä ajan kuluessa havaittavien muutosten perusteella, että eteläsaameen johtava kantamurre olisi eronnut ensimmäisenä myöhäiskantasaamelaisesta yhteydestä muihin saamelaiskieliin johtavien linjojen jatkaessa vielä yhdessä myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen. Skandinaavisten kielten kronologiaan perustuen esitimme myös absoluuttisen ajoituksen tälle eriytymiselle: eteläkantasaame näyttäisi alkaneen eriytyä jo suunnilleen vuoden 200 jaa. tienoilla. (Piha–Häkkinen 2020.)¹

Tässä artikkelissa keskitymme yhtenäisen myöhäiskantasaamen (MKSa-1) jälkeiseen äännehistoriaan: mitkä äänne muutokset voidaan sijoittaa siihen kielilinjaan, jota kutsumme eteläkantasaameksi (EKSa), ja mitä äänne muutoksia on tapahtunut siinä kielilinjassa, joka yhdistää kaikkia muita saamelaiskieliä ja jota kutsumme myöhäiskantasaamen toiseksi vaiheeksi (MKSa-2). Esittelemme myös, miten äänne muutokset ja germaanisten ja skandinaavisten lainasanojen äännekorvaukset asettuvat kokonaiskronologiaksi toisiinsa nähden.²

Eteläisten saamelaiskielten äännehistoriaa on tutkittu tähän saakka melko sirpaleisesti ja keskittyen yksittäisiin äännepiirteisiin (esim. Bergsland 1995, 10; Larsson 2013). Yleissaamelaisen äännehistorian esityksissäkin eteläiset kielet ovat jääneet sivurooliin

¹ Edellisessä artikkelissa kirjoittamisesta otti päävastuun Minerva Piha (Piha–Häkkinen 2020), kun taas tässä julkaistavasta äännehistoriaosuudesta päävastuun otti Jaakko Häkkinen. Kumpikin kirjoittajista on osallistunut kummankin osan suunnitteluun ja muokkaamiseen.

² Kiitämme Ante Aikiota ja nimettömiä arvioijia näinä monina työstövuosina saamastamme asiantuntevasta, perusteellisesta ja rohkaisevasta palautteesta.

[8]

(Korhonen 1981; Sammallahti 1998), vaikka Pekka Sammallahti listaa eräitä etelä- ja uumajansaamen yhteisiä ja omia äänne muutoksia (Sammallahti 1998, 7–8, 22–26). Synkronisista äänneopin kuvauksista tietysti saa myös diakronista tietoa (esim. Hasselbrink 1944; Bergsland 1946), mutta tähän saakka on puuttunut systeemisnä kokonaisuutena rekonstruoitu äännekehitys myöhäiskantasaamesta eteläsaameen ja uumajansaameen. Eteläsaamen erityisyyttä saamelaiskielten joukossa on kyllä korostettu aiemminkin, esimerkiksi lumisanojen perusteella (Magga 2014).

1.1 Tutkittavat kielet ja aineistot

Tarkastelu keskittyy eteläisiin saamelaiskieliin: uumajansaameen, eteläsaameen ja sammuneeseen gävlensaameen. Emme tässä yhteydessä käsittele uumajan- ja eteläsaamen kirjavaa murrevariaatiota emmekä näiden kielten välistä rajanvetoa vaan keskitymme kirjakieliin ja vain sellaisiin äänne muutoksiin, jotka ovat yhteisiä kaikille uumajansaamen ja eteläsaamen murteille sekä gävlensaamelle.

Kuvan 1 kartassa uumajansaamen ja eteläsaamen välinen summittainen raja perustuu Håkan Rydvingin päivitettyyn näkemykseen (Rydving 2016), ja länsi- ja itäuumajansaamen välinen summittainen raja perustuu Lars-Gunnar Larssonin näkemykseen (Larsson 2012). Näiden kieli- ja murrerajojen kulusta on erilaisia näkemyksiä, ja korostamme rajaviivojen suurpiirteisyyttä.

Kuva 1. Eteläiset saamelaiskielet (kartta muokattu julkaisusta Piha 2020, 18).

[9]

Tuoreena aineistona käsittelyssämme on mukana eteläsaamen ja uumajansaamen murteista monin tavoin poikkeava gävlenasaame, jonka aineisto perustuu luonnontieteilijä Per Holmbergerin vuoden 1775 tienoilla Gävlen seudulta keräämään yli 1600 sanan sanalistaan, jonka Lars-Gunnar Larsson on äskettäin julkaissut laajan analyysin kera (Larsson 2018). Käytämme nimitystä gävlenasaame, koska alue, jolta kielen aineisto on kerätty, sijaitsee Norlannin pääalueen eteläisimmässä kärjessä Gävleborgin läänissä. Alueen suurin ja tunnetuin kunta on Gävle, jonka alueeseen nykyään kuuluu myös Tolvforsin ruukki, missä asuessaan Per Holmberger on todennäköisimmin sanalistansa kerännyt. Sitä kauempana pohjoisessa tai sisämaassa olevat seudut eivät enää vastaa sitä luonnonmaantieteellistä kuvaa, jonka sanalistasta saa. (Larsson 2005; 2018, 211–213.)

Gävlenasaamen aineisto eroaa muista siinä, että sen kirjasi ylös ilmeisesti saamea osaamaton ruotsinkielinen oman aikansa ruotsin kirjoitustapaa seuraten. Seuraamme gävlenasaamen kirjoitusasun tulkinnassa Larssonin analyysiä. Emme rekonstruoi gävlenasaamen sanoille fonologisia äänneasuja vaan pitäydymme kerääjän alkuperäisessä kirjoitusasussa, jonka merkitsemme kulkusulkeisiin: *⟨sana⟩*. Luultavasti gävlenasaamen sanalista on kerätty useilta informanteilta, ja sanastossa on havaittavissa myös jonkin verran äänteellistä variaatiota, josta merkittävä osa saattaa selittyä nopean ja hitaan puheen vaihtelusta (esimerkiksi sananloppuinen **ē > ⟨i⟩* tai *⟨ie⟩* ja konsonanttiyhtymän osien välissä näkyvä epenteettinen vokaali tai sen puuttuminen).

On periaatteessa mahdollista, että mukana on jälkiä myös todellisista murre-eroista, mutta sellaisten todentaminen jälkikäteen on hankalaa. Meille riittää se, että myöhäiskantasaamen äänneiden enemmistöedustus gävlenasaamessa voidaan johtaa rekonstruoimastamme eteläkantasaamesta, eikä analyysin kannalta ole olennaista, mikä selitys vähemmistöedustusten takana loppujen lopuksi on.

Kun tarkoituksena on selvittää yhtenäisen myöhäiskantasaamen jälkeisiä äänne muutoksia, tarkasteltavilla sanoilla täytyy olla riittävän korkea ikä ja laaja levinneisyys saamelaiskielissä. Siksi perusaineistomme käsittää Juhani Lehtirannan *Yhteissaamelaisen sanaston* (2015 [1989]) ne sanat, joilla on säilynyt vastine eteläsaamessa ja uumajansaamessa, mutta huomioimme myös Barrukin sanakirjasta (2018) löytyvät uumajansaamen vastineet niissä tapauksissa, joissa Lehtiranta ei anna kielestä vastinetta. Tästä syystä vertailuaineisto keskittyy toisen tavun vokaalien osalta vain yleisiin ja perusmuodoissa esiintyviin: **ē*, **e* ja **ō*. Lähinnä kolmitavuisissa ja pidemmissä taivutusmuodoissa esiintyvät toisen tavun vokaalit **ā*, **i* ja **u* sekä niiden vaikutus ensitavun vokaaliin jäävät tämänkertaisen tarkastelun ulkopuolelle.

Esimerkkisanat on päivitetty nykyisten kirjakielten mukaisiin asuihin. Eteläsaamen osalta tässä on hyödynnetty Giellateknon verkkosanakirjaa *Nedtedigibaakoeh*. Uumajansaamen osalta käytämme sanakirjaa *Báhkuogirjje* (Barruk 2018). Sellaiset uumajansaamen sanat, jotka puuttuvat Barrukin sanakirjasta mutta esiintyvät Wolfgang Schlachterin Malån murteen (yhden idiolektin) sanakirjassa (Schlachter 1958) ja siten Lehtirannalla (2015 [1989]), on päivitetty kirjakielen ortografian mukaisiksi Juha Kuokkalan muuntotaulukon pohjalta (Kuokkala 2020). [10]

Eteläsaamen murteiden osalta tärkeä sanakirja on Gustav Hasselbrinkin kolmiosainen *Südlappisches Wörterbuch* (Hasselbrink 1981–1985). Äänteiden foneettisista reaalitumista tietoa antaa Eliel Lagercrantzin *Lappischer Wortschatz* (1939) eteläsaamen useiden murteiden ja uumajansaamen Sorselen murteen osalta. Jo mainittu Schlachterin sanakirja taas antaa foneettista tietoa uumajansaamen Malån murteen osalta, Gustav Hasselbrinkin tutkimus *Vilhelminalapskans ljuđlära* (1944) eteläsaamen Vilhelminan murteen osalta ja Knut Bergslandin *Røros-lappisk grammatikk* (1946) eteläsaamen Rørosin murteen osalta.

Konkreettinen aineistomme on taulukkomuotoinen sanalista, joka sisältää uumajansaamen, eteläsaamen ja gävleensaamen vastineet ja jossa myöhäiskantasaamen rekonstruktio on ryhmitelty vokaalikombinaatioittain (eli ensi- ja toisen tavun vokaalien yhdistelminä) ja tavarakenteittain (umpinainen ensitavu = pitkä keskuskonsonantisto; avonainen ensitavu = lyhyt keskuskonsonantti). Näin vokaalien enemmistöedustus kussakin äänneympäristössä on helppo havaita, mutta myös konsonanttien enemmistöedustus on silmämääräisesti selvitetävissä. Tässä tarkastelussa esitetään sanaesimerkkejä vain sen verran kuin on tarpeen kunkin rekonstruktion osoittamiseksi. Harvinaisempien äänteiden osalta lisäesimerkkejä uumajansaamen ja eteläsaamen osalta on voitu ottaa *Yhteissaamelaisen sanaston* (Lehtiranta 2015 [1989]) sellaisista sanoista, joilla ei ole vastinetta gävleensaamessa. Jos lähdeä ei erikseen mainita, sana löytyy Lehtirannalta.

1.2 Menetelmä ja käsitteet

Äännehistoriallinen rekonstruktio perustuu tarkasteltavien kielten sana-aineiston vertailuun äänne kerrallaan, ja sen lähtökohtana on nykyisten saamelaiskielten perusteella rekonstruoitu myöhäiskantasaame. Eteläkantasaame on se rekonstruktio, joka edustaa kolmen eteläisen saamelaiskielen viimeistä yhteistä kehitysvaihetta. Sellaiset äänne muutokset, jotka eivät ulotu enää kattavasti kaikkiin kolmeen kieleen, jäävät tämän tarkastelun ulkopuolelle.

Äännehistoriallinen analyysi voi tuottaa eri tavalla rajattuja kielimuotoja kuin yhteisten sanojen lukumäärään perustuva vertailu. Kyse ei kuitenkaan ole ristiriidasta, koska nämä tasot

kertovat eri asioista: äännehistorian taso osoittaa kielimuotojen polveutumisen yhteisestä kantamurteesta, kun taas sanaston taso kertoo pitkään jatkuneesta yhteydestä puhuma-alueiden välillä.

Näiden tarkastelutasojen erillisyyden ja keskinäisen riippumattomuuden vuoksi on tärkeää käyttää niiden kohteista erilaisia nimityksiä. Sana *kieli* viittaa sanaston kautta määrittyvään enimmästi synkroniseen yksikköön, koska kielen rajauksen kriteerinä käytetty keskinäinen ymmärtäminen on pääasiassa sanatason ilmiö. Äännehistorian tasolla diakroninen syvyys jaetaan *kantamurteen* ja *muinaismurteen* tasoihin, jälkimmäisen ollessa näistä myöhäisempi, suppeampi ja usein rajaukseltaan lähempänä synkronista *kieltä*. Usein kantamurteesta polveutuu useampia muinaismurteita.

Kolmas eroteltava kielentaso sanaston ja ääntenmuutosten lisäksi on lainasanoissa havaittavien äännekorvausten taso. Artikkelin edellisessä osassa (Piha–Häkkinen 2020) otimme lähökohdaksi Ante Aikion (2012, 77) esittämän kantasaamea seuranneen

[11]

kolmijaon lounaiseen, luoteiseen ja itäiseen ”murteeseen”, koska se perustui nimenomaan lainasanoissa näkyviin äännekorvauksiin eli samaan tasoon, jota tuolloin tutkimme. Ääntenmuutosten tasolla jakolinjat saattavat kuitenkin kulkea eri kohdassa kuin äännekorvausten tasolla. Tarkastelumme perusteella esimerkiksi piitimensaame on ääntenmuutosten tasolla kehittynyt luoteisesta kantamurteesta yhdessä luulajansaamen ja pohjoissaamen kanssa siitä huolimatta, että lainasanoissa näkyvien äännekorvausten osalta se näyttäisi Aikion mukaan ilmeisesti kuuluvan uumajansaamen ja eteläsaamen kanssa samaan lounaiseen yksikköön (taulukko 1). Äännekorvausten tason yksikön nimityksenä meillä on *esimurre*. Tämän uuden nimityskäytännön mukaan edellisessä tarkastelussamme kyse olisi siis ollut esimurteesta eikä vielä kantamurteesta kuten tässä tarkastelussa.

Taulukko 1. Eri kielentasojen tulokset voivat poiketa toisistaan, mutta ne eivät voi kumota toisiaan.

\ Yksikkö	Eteläsaame	Länsiumajan-saame	Itäuumajan-saame	Piitimensaame
Kielentaso \				
Kieli (sanasto)	Eteläsaame	Uumajansaame	Uumajansaame	Piitimensaame
Muinaismurre (ään- teenmuutokset)	Muinais- eteläsaame	Muinais- eteläsaame?	Muinais-uumajan- saame	Muinais-piitimen- saame
Kantamurre (ään- teenmuutokset)	Etelä- kantsaame	Etelä- kantsaame	Etelä- kantsaame	Luoteis- kantsaame
Esimurre (äänne- korvaukset)	Lounainen	Lounainen	Lounainen	Lounainen

Esimurre edustaa usein varhaisempaa eriytymisen vaihetta: kieliyhteisöt olivat jo alueellisesti eriytyneet, mutta erottavia äänteenmuutoksia ei vielä ollut tapahtunut. Esimerkiksi kantaauralin jakautumisprosessi näyttää osoittavan, että esimurteiden vaihe edeltää kantamurteiden vaihetta (Häkkinen 2023). Samoin näyttää rinnakkaisten johdosten perusteella siltä, että saame ja itämerensuomi olivat alueellisesti eriytyneitä esimurteita jo paleogermanisten lainasanojen kaudella, vaikka äännehistoriallinen rekonstruktioitaso oli vielä sama:

SaE *guehpere* 'poron sorkka' < MKSa-1 **kuopērē* < VKSa **kapa-ra* (Aikio 2009, 254)

Sm *kavio* 'kavio' < MKSm **kapja* < VKSm **kapa-ja* (Kallio 2015, 29)

← PaG **kāpa-* 'sorkka, kavio' > KG **χōfa-* > En *hoof* ~ Ru *hov*

Viimeinen kaikille saamelaiskielille yhteinen kantakieli on myöhäiskantasaame, ja kantamurre on kantakieltä välittömästi seuraava vaihe. Vertailun kannalta olennaisia kantamurteita nimitämme eteläkantasaameksi (josta polveutuvat etelä-, uumajan- ja [12]

gävlsaame) ja luoteiskantasaameksi (josta polveutuvat piitimen-, luulajan- ja pohjoissaame). Nimitystä eteläkantalappi on aikaisemmin eri yhteydessä käyttänyt Mikko Korhonen: hän viittasi sillä hypoteettiseen Etelä-Suomessa puhuttuun saamelaiseen kantamurteeseen, joka olisi eronnut pohjoisemmasta kantamurteesta, jonka jälkeläisiä olisivat kaikki nykyiset saamelaiskielet (Korhonen 1981, 49–50).

Vertailun ulkopuolelle jäävät muut kuin kaksi läntisintä saamelaista kantamurretta. Saamelaiskielten uusi sukupuu esitetään kuvassa 3 alaluvussa 5.1.

2 Oletetut länsisaamelaiset äänteenmuutokset

Perinteisesti saamelaiskielet on ryhmitelty itäisiin ja läntisiin kieliin, ja eteläsaame on luokiteltu muun länsisaamen yhteyteen (esim. Korhonen 1981, 18; Sammallahti 1998, 6; tutkimushistoriasta Rydving 2013). Jako itä- ja länsisaameen on kuitenkin lähinnä yleisvaikutelmaan tai satunnaisesti valittuihin yksittäisiin piirteisiin perustuva, eikä saamelaisia kantamurteita ole tähän saakka vielä kattavasti rekonstruoitu.

Kirjoitamme oletetuista länsisaamelaisista äänteenmuutoksista, koska on arvioitava kriittisesti, löytyykö äännehistoriasta tukea näin laajalle länsisaamelaiselle kantamurteelle, vai pitäisikö eteläiset saamelaiskielet erottaa luoteissaamelaisista kielistä (piitimen-, luulajan- ja pohjoissaame). Selvimät luoteissaamelaisia kieliä yhdistävät äänteenmuutokset ovat seuraavat:

1. *šC > *jhC
2. *cC > *sC, *ćC > *šC
3. *m > *ʔm (> *bm), *n > *ʔn (> *dn), *ŋ > *ʔŋ (> *gŋ) vahvassa asteessa
4. *e > *a kaikissa tavuissa³

Näistä neljästä muutoksesta eteläsaame on osallistunut vain ensimmäiseen, eikä se vielä yksinään riitä perustelemaan eteläsaamen polveutumista luoteiskantasaamesta. Tiedetään, että esimerkiksi nasaalin ja obstruentin yhtymiä koskevat denasalisaatiomuutokset (*mp > *bb, *nt > *dd, *ŋk > *gg, *nc > *ʒʒ, *ńć > *ʒʒ) ovat levinneet sekundaaristi inarin- ja koltansaameen sekä keminsaamen murteisiin vasta 1500-luvulla (Sammallahti 1998, 194), joten yksittäisen jaetun äänteenmuutoksen kohdalla on huomioitava sekundaarisen leviämisen mahdollisuus. Denasalisaatio saattaisi siksi alueellisin perustein olla alkuaan luoteiskantasaamelainen muutos, mutta koska eteläisissä saamelaiskielissäkään sitä ei voida osoittaa sekundaarisiksi, on se jätetty edellä esitetyn listan ulkopuolelle.

[13]

Toinen eteläisille ja luoteisille saamelaiskielille yhteinen piirre on, että kahden eri nasaalin yhtymiin ja nasaaligeminaattoihin kehittyi preokkluusio, joka useimmiten edustuu homorgaanisena klusiilisenä alukkeena: *ŋm > *ʔŋm > *bm / *mn > *ʔmn > *bn / *mm > *ʔmm > *bm / *nn > *ʔnn > *dn | *ŋŋ > *ʔŋŋ > *gŋ. Eräissä murteissa edustus on yhä glottaalinen preokkluusio (Ante Aikion kommentti). Tätä nuorempaan voidaan pitää edellä olevan listauksen kolmatta kohtaa eli pidentyneiden yksinäisnasaalien preokkluusiota. Ensinnäkin luoteiskantasaamessa preokkluusiota edeltää astevaihtelun synty (myöhäiskantasaame-2:ssa, ks. alaluku 3.4), jonka seurauksena lyhyet yksinäisnasaalit muuttuivat puolipitkiksi avonaisen toisen tavun edellä (*n > *ñ), ja eteläkantasaamessa sitä edeltää yksinäiskonsonanttien piteneminen ensitavun lyhyen vokaalin jäljessä (*n > *nn; ks. alaluku 4.2). Vaikka lopputulos saattaa näyttää samalta kummallakin taholla, siihen johtaneet muutosprosessit ovat ehdoiltaan erilaiset. Toiseksi preokkluusio puuttuu pidentyneiden yksinäisnasaalien edestä pitkän vokaalin jäljessä

³ Eräissä murteissa nähdään *e*- tai *i*-edustusta, mutta nämäkin tapaukset voitaneen selittää **a*:sta lähtien sekundaarisiksi korkeusassimilaatioiksi, koska niitä esiintyy tavunloppuisen **j*:n ja **v*:n edellä (Sammallahti 1998, 19) tai toisen tavun **i*:n ja **u*:n edellä (Sammallahti 1998, 20). Pohjoissaamen itämurteissa toisen tavun **e* edustuu laadultaan *a*:sta poikkeavana vokaalina (Ante Aikion kommentti), mutta se saattaisi eräiden muiden piirteiden tavoin periytyä alueen aikaisemmasta, inarinsaamea muistuttavasta substraattikielystä.

esimerkiksi uumajansaamen Tärnan murteessa (Ante Aikion kommentti), mikä viittaa ilmiön myöhäisempään leviämiseen sinne.

Myös oletettujen länsisaamelaisten piirteiden erilaiset levinneisyydet eteläisissä saamelaiskielissä vahvistavat käsityksen näiden alkuaan luoteiskantasaamelaisten äänne muutosten sekundaarisesta leviämisestä eteläisiin kielimuotoihin: eteläsaamessa on tapahtunut vain yksi muutos, gävlen saamessa kaksi muutosta ja (itä*)uumajansaamessa kolme muutosta:

1. MKSa-1 **leašk̄*- 'kaataa' > LKSa **leajhk̄*- ~ SaU *leäjkkuo*t ~ SaG <*leikoa*> ~ SaE *leäjku*dh
2. MKSa-1 **käckē*- 'purra' > LKSa **kāškē*- ~ SaU *gásskiet* ~ SaG <*gaskiät*> vs. SaE *gaetskedh*
3. MKSa-1 **pānē* 'hammas' > LKSa **pādne* ~ SaU *bádnie**, *bánnie* vs. SaG <*banie*> ~ SaE *baenie*
4. MKSa-1 **pesē* 'pyhä' > LKSa **pašē* vs. SaU *bissie* ~ SaG <*bissia*> ~ SaE *bissie*

Seuraavissa luvuissa esitämme neljä äänne muutosta, jotka ovat tapahtuneet kaikkien muiden saamelaiskielten paitsi eteläisten kielimuotojen yhteisessä kantakielessä (luku 3), ja viisi äänne muutosta, jotka ovat yhteisiä vain eteläisille kielimuodoille (luku 4). Luvun 3 neljästä muutoksesta kolmen yhteydessä esitetään myös vastaavien äänneyhtymien toisen suuntainen muutos eteläkantasaamessa, joten kaikkiaan eteläkantasaamelaisia muutoksia esitellään kahdeksan. Näitä jaettuja äänne muutoksia vastaan levinneisyydeltään epäyhtenäiset ns. länsisaamelaiset yhtäläisyydet jäävät vähemmistöksi ja voidaan selittää sekundaarisesti levinneiksi. Länsisaame osoittautuu pelkästään maantieteelliseksi käsitteeksi: kaikki läntiset saamelaiskielet eivät polveudu samasta kantamurteesta.

[14]

3 Myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen johtavat äänne muutokset

3.1 MKSa-1 **kj* > MKSa-2 **vj* ~ EKSa **kš*

Sammallahti on kiinnittänyt huomiota siihen, että myöhäiskantasaamea edeltävä **kj*-yhtymä edustuu saamessa kahdella eri tavalla. Suomen *raaja*-sanana vastine, MKSa-1 **ruokjē* 'teuraan osa/raaja', edustuu etelä- ja uumajansaamessa **kš*:llisenä ja muualla saamessa **vj*:llisenä.

MKSA-1 *ruokjē 'teuraseläimen raaja'

> EKSA *rüöksē⁴ > SaU ruöksjje ~ SaE ruaksja ~ SaG <fliäsken ruäksi> 'sian kinkku'

> MKSA-2 *ruovjē > SaP ruovji jne.

Nämä erisuuntaiset kehityslinjat eivät voi selittyä toistensa pohjalta, joten Sammallahti olettaa kaksi erillistä innovaatiokeskusta (Sammallahti 1998, 191). Levinneisyyden perusteella voidaankin pitää kehitystä *kj > *kš eteläkantasaamelaisena ja kehitystä *kj > *vj myöhäiskantasaamen toista vaihetta edustavana. Tästä muutoksesta ei ole helppo löytää lisäesimerkkejä, koska yhtymä *kj on ollut erittäin harvinainen.

Tässä yhteydessä on lyhyesti käsiteltävä eräitä analyysiin vaikuttavia eteläsaamen vanhassa sanastossa näkyviä ääntenmuutoksia. Ensinnäkin alkuperäinen *jv > *jj: *oajvē > äejjie 'pää', *peajvē > biejjie 'päivä, aurinko'. Tämän jälkeen *vj > *jv: *sāvje > saajve 'maanalainen olento', *tāvjä > daajvaj 'usein'. Jälkimmäinen muutos on tapahtunut myös uumajan-, piitiimen-, luulajan- ja turjansaamessa, mutta eteläsaamessa sen täytyy olla ensimmäistä muutosta myöhäisempi, koska vain yhdessä poikkeussanassa nähdään mahdollisesti muutosketju *vj > *jv > *jj: *čoavjē > *čoajvē > tjäejjie 'maha, vatsa'. Jos sitten eteläsaamen sanassa näkyy säilynyt vj, se todistaa myöhäisestä lainautumisesta. Tällainen on esimerkiksi sanassa MKSA-2 *jievje → SaE jyövje, jievje 'vaaleanharmaa (poro)'.

Myöhäiskantasuomeen rekonstruoidaan vain seitsemän sanaa, joissa on ollut *kj-yhtymä (Itkonen 1982). Näistä vain kolmella on vastine saamessa, ja niistä yksi todisti edellä esitetystä ääntenmuutoksesta (MKSm *rakja ~ MKSA-1 *ruokjē). Toinen sana on MKSm *vakja ~ MKSA-2 *vuovjē 'kiila', jonka eteläsaamelaisen vastineen vuevjedh 'leventää vaatetta levennuskappaleella' säilynyt vj-yhtymä paljastanee myöhäiseksi lainasanaksi jostain toisesta saamelaiskielestä. Kolmas sana on MKSA-1 *tākjä > MKSA-2 *tāvjä 'taaja; usein', jonka vokaalisto paljastaa lainatuksi kantasuomesta (← K/MKSm *takja). Sana voisi kyllä olla eteläsaamessakin vanhempi kuin vj-sanat, koska siinä on ehtinyt tapahtua muutos *vj > *jv (*tāvjä > daajvaj), mutta lainautumista muista saamelaiskielistä ei voida silti sulkea pois, koska mainittu muutos on tapahtunut myös naapurikielissä. Sana olisikin voitu lainata itämerensuomesta vasta myöhäiskantasaame-2:een, koska myös kantaskandinaavisissa lainasanoissa nähdään äännekorvausta *gj → MKSA-2 *vj (ks. alaluku 5.3). Kiistattomia vastaesimerkkejä

⁴ Merkitsemme eteläkantasaamessa syntyneitä takavokaalien etisiä allofoneja merkintäteknisistä syistä *ü, *ö ja *üö, vaikka ne lienevät olleet käytännössä pikemminkin puolietisiä.

rekonstruoimallamme äännevuoksukselle ei löydy, ja sen tueksi voidaan esittää myös toinen vastaavanlainen äännevuoksu.

[15]

3.2 MKSa-1 *tj > MKSa-2 *rš ~ EKSa *tš

Muutoksen *kj > *kš ~ *vj kanssa symmetrisenä ja ehdoiltaan jossain määrin samankaltaisena voidaan esittää äännevuoksu *tj > *tš ~ *rš: nämä muutokset jakaisivat eteläkantasaaressa jälkikomponentti *j:n sibiloitumisen ja myöhäiskantasaaressa toisessa vaiheessa alkukomponentin heikentymisen (ks. Sammallahti 1998, 191).

MKSa-1 *nuotjō 'nuotio, kokko' (Aikio 2009, 124–127)

> EKSa *nuotšō > SaU nuadssjuo, nuadšssjuo ~ SaE nåatsja, nåarsjoe ~ SaG Ø

> MKSa-2 *nuoršō > SaP nuoršu

MKSa-1 *šuoťjō 'jokin sorsa/lintu' (Aikio 2009, 126)

> EKSa *šuoťōj > SaU šjuadssjuoj ~ SaE Ø ~ SaG Ø

> MKSa-2 *šuoťšōj > SaP *šuoťš(š)u

Eteläkantasaaressa äänneyhtymän tarkkaa rekonstruointia haittaa se, että vain ensimmäinen sana löytyy eteläsaamesta, missä sillä on kirjava edustus (esim. H *nåaddjaa*, R *nåarsjaa*, Ok *nåassjaa*; Hasselbrink 1981–1985, 1012, 1014). Kuitenkin eteläkantasaaressa lienee rekonstruoitava *tš-yhtymä eikä *ʒš- tai *δš-yhtymää. Konsonantin etinen *δ tuottaa nimittäin seuraavanlaisen edustuksen:

MKSa-1 *keadkē 'kivi' > EKSa *keädkē > SaU geärggie, geädggie ~ SaE gierkie ~ SaG ⟨gir-gie⟩, ⟨jirgiä⟩, ⟨järgiä⟩

MKSa-1 *peadŋēs 'suksen jalansija' > EKSa *peädŋēs > SaU biergies, biedŋjies ~ SaE bearka ~ SaG Ø

MKSa-1 *coadkē 'sotka, telkkä' > EKSa *coadkē > SaU Malå tjädggie ~ SaE tjærkie ~ SaG Ø

Tämä edustus ei vastaa sanojen 'nuotio' ja 'jokin sorsa/lintu' antamaa kuvaa, jossa uumajansaamassa on kummassakin sanassa *dssj*. Konsonanttiyhtymän aloittavan *ʒ:n edustuksesta saamme käsityksen alkuperäisen *tk-yhtymän sisältävistä sanoista, jotka ainakin uumajan- ja eteläsaamen osalta ovat kehittyneet *ʒk-yhtymän kautta. Tosin samassa asemassa *t on

heikentynyt myös eräissä muissa kielissä (**tk* > SaL **rk* ~ SaP **ʁk*). Gävlensaamen merkinnät eivät viittaa spirantisoitumiseen, mutta toisaalta emme tiedä, olisiko kirjuri osannut merkitä tätä äännettä erilleen /t/:stä. Ainakaan se ei edustunut /r/:nä gävlensaamessa.

MKSA-1 **keatkē* 'ahma' > EKSA **keät/ʁkē* > SaU *geätkkie, geärkkie* ~ SaE *gierhkie* ~ SaG <*giätkie*>

MKSA-1 **kietkēm(ē)* 'kehto' > EKSA **kiet/ʁkēmē* > SaU *geätkkame, geärkkame* ~ SaE *gierhkeme* ~ SaG <*giäkkom*>

MKSA-1 **joatkē-* 'jatkaa' > EKSA **joat/ʁkē-* > SaU *jätkkiet, järkkiet* ~ SaE *jårhkedh* ~ SaG ∅

MKSA-1 **kotkē* 'muurahainen' > EKSA **kot/ʁkē* > SaU *gätkka, gårkka* ~ SaE *gårhke* ~ SaG ∅

Jälleen ero rekonstruoimiimme alkuperäisiin **tj*-sanoihin on selvä. Ainoaksi mahdolliseksi selitykseksi jäänee, että **tj*-sanojen kohdalla kyse on eteläkantasaamassa **tš*-yhtymästä, [16]

jossa **t* ei ole muuttunut spirantiksi. Sen edustus muistuttaa jossain määrin affrikaatan **č* edustusta mutta on pysynyt siitä erillään. Foneettisella tasolla ero näiden välillä on myös selvä: uumajansaamen **tš*-sanoissa *nuadssjuo* ja *sjuadssjuoj* on Schlachterin sanakirjassa [d'š], kun taas alkuperäisen **č*:n edustus merkitään [htJ], [χtJ] (Schlachter 1958).

Ante Aikio on ehdottanut, että sanoissa **nuotjō* ja **šuoŋjō* olisi ollut jo myöhäiskantasaamassa **δš*, joka sitten olisi pohjoiskantasuomeen lainattaessa korvattu **tj*:llä sanassa **nootjo* (Aikio 2009, 124–127). Aikio ei kuitenkaan esitä muita esimerkkejä äännekorvauksesta MKSA-1 **δš* → PKSm **tj* vaan vetoaa sananalkuiseen substituutioon MKSA-1 **čO* → PKSm **jO* (josta Aikio 2009, 70). Pohjoiskantasuomessa kuitenkin esiintyi sanan sisällä **cc*, vaikka sanan alussa **c* oli jo muuttunut **s*:ksi, joten saamen **δš* olisi todennäköisimmin korvattu **cc*:llä. Niinpä pohjoiskantasuomen **tj* viittaa siihen, että myös saamessa näissä sanoissa oli pikeminkin **tj*-yhtymä. Lainanantajakieli olisi siten ollut varhainen tai vielä vanhakantainen.

3.3 Sananalkuinen MKSA-1 **ʁ* > MKSA-2 **t* ~ EKSA **fO*, **hE*

Sananalkuinen soinniton dentaalispiranti **ʁ* on langennut yhteen **t*:n kanssa myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa, kun taas eteläkantasaamassa nähdään mutkikkaampi kehitys:

MKSA-1: **ʁ* vs. **t* (**ʁuomē* 'tuomi', **ʁāmpē* 'poron etujalan reisiluu', **ʁāpδē* 'perna', **ʁeŋes* 'varpu', **ʁemē* 'liima' vs. **tuoljē* 'talja', **tāktē* 'luu')

> MKSa-2: *ʒ > *t (*tuome, *tāmpē, *tāpδē, *teŋes, *teṃē = *tuoljē, *tāktē)

> EKSa: *ʒ > *fO ~ *hE vs. *t (EKSa *fuome > SaU Ø ~ SaE foeme ~ SaG <foämän> | EKSa *hābbē > SaU hábba ~ SaE haabpe ~ SaG Ø | EKSa *heŋes > SaU dáŋgase ~ SaE hīngse ~ SaG <hings> 'puolukka', <leverie hingse> 'mustikanvarpu' | EKSa *hibmē > SaU hibmie ~ SaE hipmie ~ SaG Ø vs. EKSa *tüöljē > SaU duölljie ~ SaE dueljie ~ SaG <duelie> 'porontalja' | EKSa *tāktē > SaU dákttie ~ SaE daektie ~ SaG <irt daktie> 'kylkiluu')

Tähän piirteeseen on kiinnitetty huomiota jo kauan sitten (esim. Korhonen 1981, 129; Bergsland 1995, 10). Yhteissaamelaisessa sanastossa sananalkuiseksi äänneeksi rekonstruoidaan *ð (Lehtiranta 2015 [1989]), koska kantaauralissa tämä äänne rekonstruoidaan *ð':ksi. Saamelaiskielten edustuksen perusteella soinniton *ʒ olisi perusteltu, ja tällaisena sen rekonstruivat myöhäiskantasaameen myös Korhonen (1981, 129), Sammallahti (1998, 199) ja Aikio (2022, 6).

Satunnaisissa sanoissa on etelä- tai uumajansaamessa *d*-edustus, joka selittynee lainaksi pohjoisemmista naapurikielistä (esim. EKSa *hāpδē 'perna' > SaU hábdðie vs. LKSa *tāpδē 'perna' → SaU dábrrie ~ SaE daebrie), mutta muuten edustus on eteläisissä kielissä *h* (lavean vokaalin edellä) tai *f* (pyöreän vokaalin edellä). Vaikka jälkimmäisestä löytyy perintösananastosta vain yksi esimerkki, myös skandinaaviset lainasanat vahvistavat tämän jakauman. Larssonin (2013, 167) mukaan skandinaavisten lainasanojen soinnittoman **p*:n korvannut sananalkuinen äänne käyttäytyy eteläsaamessa aivan samoin kuin perintösananaston *ʒ: **f* esiintyy pyöreän vokaalin edellä ja **h* lavean vokaalin edellä (**f*O ~ **h*E).

[17]

Larssonin perustelu antaa tukea myöhäiskantasaamen *ʒ:lle, joka on foneettisesti sama äänne kuin skandinaavinen **p*. Larssonin mukaan vasta vanhojen skandinaavisten lainasanojen omaksumisen jälkeen olisi tapahtunut muutos *ʒ > **h*, ja vielä myöhemmin eteläkantasaamessa olisi tapahtunut muutos **huo* > **fu*o. Tämän muutoksen jälkeen omaksutuissa lainasanoissa skandinaavinen **p* olisi korvattu suoraan **h*:lla myös pyöreän vokaalin edellä eteläisissäkin kielissä (Larsson 2013, 171).

Larssonin hypoteesin testaamiseksi on tarkasteltava myös alkuperäisiä **f*- ja **h*-alkuisia sanoja. On olemassa skandinaavisia lainasanoja, joissa lähtökielen **f*:ää vastaa saamessa sananalkuinen **f* läntisissä kielissä ja **v* itäisissä kielissä, riippumatta seuraavan vokaalin laadusta (ks. Aikio 2012, 76–77). Muissa saamelaiskielissä nämä sanaryhmät eivät sekaannu *ʒ-sanoihin, koska niissä *ʒ edustuu **t*:nä, mutta eteläkantasaamen jatkajissa ensitavun pyöreän vokaalin sisältävät vanhat *ʒ-sanat ovat langenneet yhteen **f*-alkuisten lainasanojen ryhmän kanssa.

Myös sananalkuista **h*:ta tavataan läntisissä saamelaiskielissä jo varhain. Osa näistä sanoista on etäsukukielten tai lainanantajakielten perusteella alkuaan vokaalialkuisia, osa lainasanoista taas *h*-alkuisia. Nämä ryhmät ovat tasoittuneet eri suuntiin siten, että luoteis- ja eteläkantasaa-
messä on *h* kummankin ryhmän sanoissa, idempänä ei kummassakaan (osassa sanoista inarin-
saame kuitenkin liittyy läntisempiin kieliin, mikä johtunee myöhemmästä pohjoissaamen vai-
kutuksesta). Kolmannen ryhmän muodostavat sellaiset sanat, joista ei tiedetä, onko niissä ollut
alussa vokaali vai **h*.

1) Vokaalialkuiset sanat:

KU **ipsi* 'haju' > MKSa-1 **epsē* > EKSa **häpsē-* 'haistaa' > SaE *hepsedh* vs. **epsē-* > SaI
apsed

Ims. **äkki-* → EKSa **heäkke* 'äkkiä' > SaE *hiehke* vs. **eakke* > SaK *jäkk-*

Ims. **ulvo-* → EKSa **holvō-* 'ulvoa' > SaE *(h)ulvedh* vs. **olvō-* > SaI *olvod*

2) **h*-alkuiset sanat:

Ims. **hauta* → EKSa **hāvtē* 'hauta, kuoppa' > SaE *haevtie* vs. **āvtē* > SaK *āu'dd*

Ims. **henki* → EKSa **heägge* 'henki' > SaE *hiege* vs. **jienke* > SaI *jieggâ*

3) Vokaali- tai **h*-alkuiset sanat:

? → EKSa **hojke-* 'lykätä, työntää' > SaU *hājggat* vs. **ojke-* > SaI *ujgad*

? → EKSa **hoajpō-* 'painia' > SaE *håajpodh* vs. **oajpō-* > SaT *oajbad*

Koska sananalkuisen **uo*:n eteen kehittyi jo myöhäiskantasaameen proteettinen **v*, voi esi-
merkkejä sekundaarisesta sananalkuisesta **h*:sta löytyä vain **o*:n, **u*:n ja **oa*:n edeltä. Siksi
vain myöhäiskantasaamen jälkeen lainatuissa sanoissa voisi edes teoriassa olla **huo*-alku. Ku-
ten esimerkeistä nähdään, **h* esiintyy eteläsaamessa myös pyöreän takavokaalin edellä, eikä
näissä sanoissa sananalkuinen **h* ole muuttunut **f*:ksi. Vaikkei esimerkkisanoissa olekaan
**huo*-alkuisia sanoja, herättää ihmetystä, miksi **h* olisi muuttunut **f*:ksi vain **uo*:n edellä mut-
tei **u*:n, **o*:n ja **oa*:n edellä.

Koska lainasanoissa alkuperäiset **h* ja **f* ovat säilyneet erillään toisistaan sekä pyöreiden
että laveiden vokaalien edellä, ei ole mahdollista olettaa sen paremmin muutosta **ǵ* > **h* > **fO*
[18]

kuin muutosta **ǵ* > **f* > **hE*. Uskottavinta on olettaa, että eteläkantasaamessa sananalkuinen
**ǵ* olisi suoraan jakautunut kahdeksi äänneeksi: **f*:ksi pyöreän vokaalin edellä ja **h*:ksi lavean
vokaalin edellä. Kumpikin äänne oli jo tullut tutuksi lainasanojen mukana.

MKSa-1 **ḡuomeḡ* 'tuomi' > EKSa **fuomeḡ* > SaU Ø ~ SaE *foeme* ~ SaG ⟨*foämän*⟩

MKSa-1 **ḡāmpḡ* 'poron etujalan reisiluu' > EKSa **hābbeḡ* > SaU *hábba* ~ SaE *haabpe* ~ SaG Ø

Myöhemmissä lainasanoissa olisi sitten mahdollisesti myös **h*-alkuiset sanat sopeutettu tähän jakaumaan niin, että pyöreän vokaalin edellä laina omaksuttiin *f*-alkuisena, mutta tämän seikan selvittäminen jää tulevaisuuteen. Yhteenvedo tässä käsiteltyjen kolmen sananalkuisen äänteen edustuksesta on esitetty taulukossa 2.

Taulukko 2. Yhteenvedo äänteissä **f*, **ḡ* ja **h* tapahtuneista muutoksista saamelaiskielissä.

Lähtöääne	EKSa	LKSa	Itäisemmät kielet
* <i>f</i>	* <i>fO</i> ~ * <i>fE</i>	* <i>f</i>	* <i>v</i>
* <i>ḡ</i>	* <i>fO</i> ~ * <i>hE</i>	* <i>t</i>	* <i>t</i>
* <i>h</i>	* <i>hO</i> ~ * <i>hE</i>	* <i>h</i>	Ø

3.4 Astevaihtelun synty

Myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen kehittyi astevaihtelu siten, että avoimen toisen tavun edellä yksinäiskonsonantti muuttui puolipitkäksi (vaihtelu I : I+) ja geminaatta ylipitkäksi konsonantiksi (vaihtelu II : III; Korhonen 1981, 135–149).

MKSa-1: **koatē* 'kota' : **koatēn* sg.gen | **pākkḡ* 'kuumuus, kuuma' : **pākkḡn* | **jokḡ* 'joki' : **jokḡn*

> MKSa-2: **koatē* : **koatēn* > SaP *goahti* : *goađi* | **pākkḡ* : **pākkḡn* > SaP *báhka* : *báhka*
| **jokḡ* : **jokḡn* > SaP *johka* : *joga*

> EKSa: **koatē* : **koatēn* > SaU *gāhtie* : *gāđien* ~ SaE *gāetie* : *gāetien* ~ SaG ⟨*gāeti*⟩ | **pākkḡ*
: **pākkḡn* > SaU *báhka* : *báhkkan* ~ SaE *baahke* : *baahken* ~ SaG ⟨*back*⟩ | **jokḡ* : **jokḡn*
> SaU *juhka* : *juhkkan* ~ SaE *johke* : *johken* ~ SaG ⟨*jock*⟩

Eteläsaamessa ei tunnetusti ole astevaihtelua, vaikka ilmiö esiintyy kaikissa muissa saamelaiskielissä. Uumajansaamessa astevaihtelua esiintyy rajoitetusti: vain ensitavun alkuperäisen pitkän vokaalin jäljessä (Etelä-Tärnan murteessa ei ollenkaan; Larsson 2012, 122). Vaikka eteläsaamen kirjakieli ei eroa näytä, kielessä lyhyttä vokaalia seuraava geminaatta on foneettisesti aina ylipitkä (esimerkkisanat *johke* vs. *baahke*: Lagercrantz 1939, 212, 619) aivan kuten

uumajansaamessa. Gävlensaamen merkinnöistä mahdollista eroa pitkän ja ylipitkän välillä ei voida nähdä, mutta todennäköisesti jo eteläkantasaamessa on tapahtunut lyhyen vokaalin jäljessä ensin yksinäiskonsonantin geminoituminen (I > II) ja sitten vielä geminaatan piteneminen (II > III). Emme kuitenkaan merkitse eteläkantasaamen rekonstruktioissamme ylipitkää konsonanttia (paitsi havainnollistuksen vuoksi sanassa

[19]

**jokke* edellä), koska se automaattisesti korvaa geminaatan aina lyhyen vokaalin jäljessä (ks. alaluku 4.2).

On todennäköistä, että astevaihtelu on levinnyt uumajansaameen vasta eteläkantasaamelais-ten muutosten jälkeen, koska muussa tapauksessa odottaisi myös lyhyttä vokaalia seuranneen alkuperäisen geminaatan sopeutuneen astevaihteluun (II : III) aivan samoin kuin pitkän vokaalin jäljessä tapahtui. Paras selitys astevaihtelun havaitulle rajoittuneisuudelle uumajansaamessa on se, että jo eteläkantasaamessa lyhyen vokaalin jäljessä tapahtunut geminaatan piteneminen (II > III) esti geminaatan sopeutumisen astevaihteluun tässä asemassa. Saamen astevaihteluhan on suunnaltaan kvantiteettia pidentävä, jolloin sen syntyminen vaatii äänneeltä ”tilaa” pidentyä. Ylipitkässä konsonantissa ei pitenemismahdollisuutta enää ole.

4 Eteläkantasaameen johtavat äänne muutokset

4.1 Lyhyiden **i:n* ja **u:n* piteneminen

Eteläsaamen ja uumajansaamen vokaalien pituudet tunnetaan hyvin ja merkitään selkeästi, mutta gävlensaame ansaitsee tältä osin lyhyen tilannekatsauksen. Gävlensaamen sanalistan kirjannut Per Holmberger ei merkitse eroa pitkien ja lyhyiden vokaalien välillä, mutta vokaalin pituus voidaan päätellä sitä seuraavan konsonantin pituudesta: lyhyiden vokaalien jäljessä alkuperäinen yksinäiskonsonantti merkitään yleensä kahdella konsonantilla, ja pitkien tai pidentyneiden vokaalien kuten **uv:n* (< MKSa-1 **u*) ja **ij:n* (< MKSa-1 **i*) jäljessä alkuperäinen yksinäiskonsonantti merkitään yleensä yhdellä konsonantilla:

1. MKSa-1 **pešē* ’pyhä’ > EKSa **pissē* > SaU *bissie* ~ SaE *bissie* ~ SaG <*bissia*>
MKSa-1 **sēsē* ’hiha’ > EKSa **sissē* > SaU *sissie* ~ SaE *sissie* ~ SaG <*sisse*>
MKSa-1 **sele* ’syli’ > EKSa **selle* > SaU *salla* ~ SaE *sille* ~ SaG <*sälla*>
MKSa-1 **kerē* ’kaarna’ > EKSa **kerre* > SaU \emptyset ~ SaE *girre* ~ SaG <*gärr*>
2. MKSa-1 **lokē* ’10’ > EKSa **lökkē* > SaU *luhkkie*, *lühkkie* ~ SaE *luhkie* ~ SaG <*lhuttie*>
MKSa-1 **ponē* ’punoa’ > EKSa **püdnē* > SaU *büdniet* ~ SaE *butnedh* ~ SaG <*buttnet*>

MKSA-1 **lome* 'lumi' > EKSA **lubme* > SaU Ø ~ SaE *lopme* ~ SaG <*loppme*>

MKSA-1 **joke* 'joki' > EKSA **jukke* > SaU *juhka* ~ SaE *johke* ~ SaG <*jock*>

vs.

3. MKSA-1 **vite* '5' > EKSA **vijte* > SaU *vijta* ~ SaE *vijhte* ~ SaG <*wit*>

MKSA-1 **pire* 'piiri' > EKSA **pjrre* > SaU *bjrra* ~ SaE *bjre* ~ SaG <*bir*>

4. MKSA-1 **supē* 'haapa' > EKSA **süvpē* > SaU *svppie* ~ SaE *svhpie* ~ SaG <*supe*>

MKSA-1 **kute* '6' > EKSA **kuvte* > SaU *gvtta* ~ SaE *govhte* ~ SaG <*gote*>

Tällä perusteella myös gävlenasaame on osallistunut suppeiden vokaalien pitenemiseen yksinäiskonsonantin edellä, eli muutos on rekonstruoitava jo eteläkantasaameen. Tämä [20]

muutos on myös yksi suhteellisesti varhaisimpia, koska se on vienyt toteutumaehdon seuraavan kohdan muutokselta.

4.2 Yksinäiskonsonantin piteneminen lyhyen vokaalin jäljessä

Edellisen muutoksen jälkeen jäljelle jääneitä ensitavun lyhyitä vokaaleja **e* ja **o* seuraava yksinäiskonsonantti on pidentynyt. Tämä kehitys näkyy selvästi kaikkien kolmen kielen osalta edellisen kohdan esimerkeistä 1 ja 2. Tämä muutos luultavasti edeltää kohdan 4.4 muutosta, koska on taloudellisempaa olettaa yksinäiskonsonantin pidentyneen **e:n* ja **o:n* jäljessä ennen näiden kummankin halkeamista neljäksi eri vokaaliksi.

Kuten alaluvussa 3.4 perusteltiin, konsonantin piteneminen lienee tapahtunut kahdessa vaiheessa: ensin lyhyttä vokaalia seuraava yksinäiskonsonantti geminoitui (I > II), ja sitten primaarit ja sekundaarit geminaatat pitenivät (II > III). Vaikka siis gävlenasaame ei tee eroa pitkän ja ylipitkän asteen välillä, voidaan olettaa näiden muutosten tapahtuneen siinäkin, koska myöhempiinkin muutoksiin gävlenasaame on osallistunut.

4.3 **ivC* > **uvC*

Muutos **ivC* > **uvC* näyttäisi tapahtuneen säännöllisesti jo eteläkantasaamessa, toisin kuin aiemmin ajattelimme (ks. Piha–Häkkinen 2020, 110). Tämä sekundaarinen **u* on myöhemmin osallistunut myös metafooniakehitykseen (ks. alaluku 4.5), eikä sen edustus eroa alkuperäisen **u:n* pidentyneestä edustuksesta **uv* yksinäiskonsonantin edellä. Muissa saamelaiskielissä näissä sanoissa on **i* säilynyt, paitsi piitimensaamassa on joissain sanoissa havaittavissa samanlaista kehitystä. Emme analysoi piitimensaamen kehitystä tässä.

MKSA-1 **tivrē* 'eläin' > EKSA **tivrē* 'eläin' > SaU *divrrie*, Malå *düvrie* ~ SaE *duvrie* ~ SaG <*durie*> vs. SaP *divri*

MKSA-1 **čivrōs* 'saivare, täinmuna' > EKSA **čivrōs* > SaU Ø ~ SaE *tjovres(e)* ~ SaG <*tjohres*> vs. SaP *čivrrus*

MKSA-1 **rivkōjē* 'ei-saamelainen nainen' > EKSA **ruvkōjē* > SaU *ruvguoj* ~ SaE *rovkije* ~ SaG Ø vs. SaP *rivgu*

MKSA-1 **čivke* 'eläimen poikanen' > EKSA **čivke* > SaU *tjuvgga* ~ SaE *tjovke* ~ SaG Ø vs. SaP *čivga*

MKSA-1 **tivrēs* 'kallis' > EKSA **tuvrēs* > SaU *duvras*, *dīvras* ~ SaE *dovres* ~ SaG Ø vs. SaP *divrras*

4.4 Lyhyiden *o:n ja *e:n jakautuminen

Eteläkantasaamessa *o:n ja *e:n kehitys on ollut niin mutkikasta, ettei niitä mitenkään voida johtaa samasta kantamurteesta luoteissaamelaisten kielten kanssa (vrt. luku 2). Vokaalimuutosten ehdot liittyvät sekä toisen tavun vokaalin laatuun että ensitavun avonaisuuteen (kuva 2).

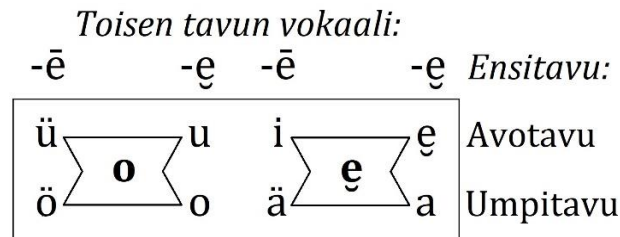
[21]

1. MKSA-1 **kontē* 'villipeura' > EKSA **kōddē* > SaU *gāddie* ~ SaE *gedtie* ~ SaG <*gātti*>
MKSA-1 **lokē* '10' > EKSA **lūkkē* > SaU *luhkkie*, *lūhkkie* ~ SaE *luhkie* ~ SaG <*lhuttie*>
MKSA-1 **colke-* 'sylkeä' > EKSA **colke-* > SaU *tjālggat* ~ SaE *tjalkedh* ~ SaG <*tjālkätt*>
MKSA-1 **ocē-* 'etsiä' > EKSA **ucē-* > SaU *uhhtsat* ~ SaE *ohtsedh* ~ SaG <*otsät*>
2. MKSA-1 **lēpsē* 'kaste' > EKSA **läpsē* > SaU Malå *lapssie* ~ SaE *lepsie* ~ SaG <*läbsie*>
MKSA-1 **pešē* 'pyhä' > EKSA **pissē* > SaU *bissie* ~ SaE *bissie* ~ SaG <*bissia*>
MKSA-1 **pēlve* 'pilvi' > EKSA **palve* > SaU *balvva* ~ SaE *balve* ~ SaG <*ballove*>
MKSA-1 **sele* 'syli' > EKSA **selle* > SaU *salla* ~ SaE *sille* ~ SaG <*sālla*>

Eteläsaamessa ensitavun erilähtöiset e:t (*gedtie* < *oCCē ja *lepsie* < *eCCē) näyttäisivät täysin langenneen yhteen, kun taas uumajansaame ja gävlenasaame ovat säilyttäneet näissä tapauksissa eron alkuperäisen pyöreän ja lavean vokaalin välillä. On perusteltua rekonstruoida eteläkantasaameen erillinen *ö, koska sen vastaavuussarja (SaU *å* ~ SaE *e* ~ SaG <*å*>) on pysynyt erillään *o:n vastaavuussarjasta (SaU *å* ~ SaE *a/ā* ~ SaG <*å*>), vaikkakin vain eteläsaamessa. Toinen tällainen sana, jolla on vastine kaikissa eteläisissä kielissä, on MKSA-1 **lontē* 'lintu' > EKSA **lōddē* > SaU *lāddie* ~ SaE *ledtie* ~ SaG <*lāudti*>. Myöhemmin eteläsaamen erilliskehityksen

aikana **ö* olisi langennut yhteen **ä*:n kanssa (> SaE *e*), kun taas uumajansaamessa ja gävlen-
saamessa **ö* olisi langennut yhteen **o*:n kanssa (> SaU *å* ~ SaG *⟨å⟩*).

Päinvastaista kehityssuuntaa olisi hankalampi perustella: miksi eteläsaamessa olisi tapahtu-
nut äänteen jakautuminen ilman mitään äänneympäristössä havaittavaa selittävää tekijää? Li-
säksi järjestelmän symmetria edellyttää, että kummallakin vokaalilla on ollut neljä erilaista lop-
putulosta perustuen parametreihin väljä vs. suppea ja etinen vs. takainen (kuva 2).

Kuva 2. Myöhäiskantasaamen ensitavun **o*:n ja **e*:n kehitys eteläkantasaamessa.

Symmetriaa rikkoo hieman se, että suppean **i*:n parina on **j*:n sijasta **e* (< **eCe*). Tähän re-
konstruktioon meidät pakottaa se, että avotavuissa alkuperäinen **i* ja sekundaarinen **i* (< **eCē*)
ovat langenneet laadullisesti yhteen vain **ē*-vartaloissa (alla esimerkki 1) mutta pysyneet eril-
lään **e*-vartaloissa uumajansaamessa ja gävlen-
saamessa (esimerkki 2 vs. 3). Rekonstruoimme
eteläkantasaameen **j*:n silloin, kun eteläsaamen *ī*:tä vastaa uumajansaamen *i* ja gävlen-
saamen *ī*, ja **e*:n silloin, kun eteläsaamen *ī*:tä vastaa uumajansaamen *a* ja gävlen-
saamen *⟨å⟩*.

[22]

1. MKSa-1 **imē* 'sedän vaimo' > EKSa **ijmē* > SaU Malå *jijbmie* ~ SaE *jijmie* ~ SaG *∅*
MKSa-1 **pešē* 'pyhä' > EKSa **pissē* > SaU *bissie* ~ SaE *bissie* ~ SaG *⟨bissia⟩*
2. MKSa-1 **pire* 'piiri' > EKSa **pjire* > SaU *bjirra* ~ SaE *bjire* ~ SaG *⟨bir⟩*
MKSa-1 **rite* 'teuraspuolisko' > EKSa **rijte* > SaU *rijtta* ~ SaE *∅* ~ SaG *∅*
3. MKSa-1 **sēle* 'syli' > EKSa **selle* > SaU *salla* ~ SaE *sille* ~ SaG *⟨sälla⟩*
MKSa-1 **neðe* 'varsi' > EKSa **neððe* > SaU *nadda, narra* ~ SaE *nirre* ~ SaG *⟨nådd⟩*

Metafonia, joka synnytti etuvokaaliset variantit toisen tavun **ē*:n edellä, on luultavasti ollut
osana tässä esitettyä kehitystä aivan alusta alkaen, koska kaikki kehityksen tuloksena syntyneet
allofonit eivät olleet korkeudeltaan täysin samoja. Jos palataalistava vokaalimetafonia olisi ja-
kanut vokaalifoneemit vasta myöhemmin erillisenä tapahtumanaan, **e*:n etiseksi pariksi olet-
taisi ilmestyneen saman korkuisen **e*:n eikä **i*:n. Myöhemmin metafoniakehitys laajeni etelä-
kantasaamessa muihinkin vokaaleihin (ks. seuraava kohta).

4.5 Metafoniamuutokset

Saamelaiskielten tutkimuksessa metafoonia tarkoittaa ensitavun vokaalin muuttumista toisen tavun vokaalin vaikutuksesta. Edellisessä kohdassa lähtökohtana olivat takavokaalit *o ja *e, jotka jakautuivat väljempiin umpitavun edellä ja suppeampiin avotavun edellä, mutta sen lisäksi niille kehittyi etiset allofonit toisen tavun *ē:n edellä. Oletettavasti pian tämän jälkeen eteläkantasaamen metafoonia-ilmio levisi myös muihin suppeisiin takavokaaleihin, ja ehkä samaan aikaan syntyi myös suunnaltaan täydentäviä metafoniamuutoksia: toisen tavun *e:n edellä suppeille etuvokaaleille kehittyi takaisia allofoneja. Väljemmissä vokaaleissahan jo edellisen muutoksen seurauksena olivat syntyneet vastinparit etinen vs. takainen: *ä vs. *a ja *ö vs. *o. Eteläkantasaamen diftongeista vain suppeat *uo ja *ie osallistuivat metafooniakehitykseen, kun taas väljät *oa ja *eä säilyivät vielä tässä vaiheessa ilman allofoneja.

1) MKSa-1 *vitẽ '5' > EKSa *vijtẽ > SaU vījta ~ SaE vījhte ~ SaG <wit>

MKSa-1 *pirẽ 'piiri' > EKSa *pijrẽ > SaU bijrra ~ SaE bijre ~ SaG <bir>

2) MKSa-1 *kietẽ 'käsi' > EKSa *kjetē > SaU giähta ~ SaE giēte ~ SaG <giet>

MKSa-1 *niekẽ- 'nähdä unta' > EKSa *njekẽdē- > SaU niägadit ~ SaE niekedidh ~ SaG <niakedit>

3) MKSa-1 *kukkē 'pitkä' > EKSa *kükkē > SaU guhkkie, gühkkie ~ SaE guhkie ~ SaG <guckies>

MKSa-1 *uccē 'pieni' > EKSa *üccē > SaU uhttie, ühttie ~ SaE uhtjiedidh 'pienentää' ~ SaG <uttjap> 'pienempi'

4) MKSa-1 *kuossē 'vieras' > EKSa *küössē > SaU guössie ~ SaE guessie ~ SaG <guässie>

MKSa-1 *cuotē '100' > EKSa *cüötē > SaU tjuöhtie ~ SaE tjuetie ~ SaG <djuättje> '1000'

Eteläkantasaamen *u:n ja *uo:n palataalistumisesta *ē:n edellä todistavat kaikki kolme kieltä, ja *ie:n velaaristumisesta *e:n edellä todistavat eteläsaame ja jossain määrin

[23]

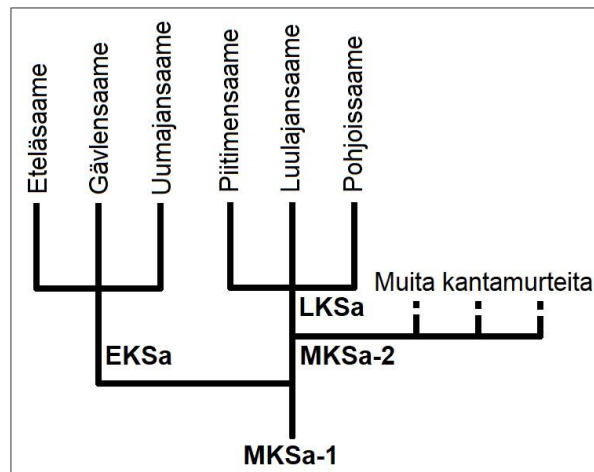
gävlensaame, jossa diftongi näissä sanoissa on usein <ia/ea>, kun se etisissä sanoissa on usein <iä/eä>. Lisäksi Schlachter (1958) merkitsee uumajansaamen Malån murteeseen näihin sanoihin [iä]-diftongin, ja onkin tulkinnanvaraista, velaaristuiko diftongin alku- vai loppuosa vai m-lemmat. Olemme päätyneet merkitsemään vain alkuosan takaiseksi. Lopuksi *i:n ja *ij:n takaisuudesta mainitussa ympäristössä todistavat uumajansaame ja eteläsaame.

5 Yhteenveto: eteläkantasaamen kronologiaa ja eriytyminen tytärkieliksi

5.1 Kokonaiskuva äänne­muutosten pohjalta

Olemme edellisissä luvuissa esitelleet (1) kahdeksan äänne­muutoskokonaisuutta, jotka yhdistävät vain uumajansaamea, eteläsaamea ja gäv­lensaamea ($*kj > *kš \mid *tj > *tš \mid *g > *fo \sim *hE \mid *iCV > *ijCV$ ja $*uCV > *uvCV \mid *VC > *VCC \mid *ivC > *uvC \mid *o:n$ ja $*e:n$ jakautuminen \mid metafoniamuutokset); (2) neljä äänne­muutoskokonaisuutta, jotka yhdistävät kaikkia muita paitsi kolmea eteläisintä saamelaiskieltä ($*kj > *vj \mid *tj > *rš \mid *g > *t \mid$ astevaihtelun synty); (3) neljä äänne­muutoskokonaisuutta, jotka yhdistävät piitimensaamea, luulajansaamea ja pohjoissaamea ($*šC > *jhC \mid *cC > *sC$ ja $*ćC > *šC \mid *mm > *ʔm, *nn > *ʔn$ jne. $\mid *e > *a$); ja (4) sivunneet kahta muuta äänne­muutosta, joilla on laajahko levinneisyys eteläisissä ja luoteisissa kielissä ($*mp > *bb, *nt > *dd$ jne. $\mid *tk > *gk$).

Olemme osoittaneet, että kokonaiskuvan perusteella ei ole syytä puhua länsisaamelaisista kielistä muuten kuin alueellisessa merkityksessä, koska eteläiset kielet ja luoteiset kielet polveutuvat eri kantamurteista. Eteläkantasaame näyttää eronneen ensimmäisenä myöhäiskantasaamelaisesta yhteydestä muiden saamelaiskielten polveutuessa myöhäiskantasaamen toisesta vaiheesta. Uumajansaame, eteläsaame ja gäv­lensaame voidaan uskottavasti johtaa rekonstruoidammamme eteläkantasaamesta (kuva 3). Tytärkielten kehityksen selvittäminen eteläkantasaamen hajoamisen jälkeen jää tuleviin tutkimuksiin.

Kuva 3. Etelä- ja luoteiskantasaamen tytärkieliin keskittyvä sukupuu, joka perustuu yhteisiin äänne­muutoksiin.

Vaikka uumajansaame synkronisella tasolla on yksi kieli, sen länsimurteet jakavat monia ns. eteläsaamelaisia äänne muutoksia (Larsson 2012). Jatkotutkimuksissa olisi tärkeää tarkastella uumajansaamen ja eteläsaamen murteita erillisinä yksiköinä. Gävlensaamen osalta näyttää jo tässä vaiheessa selvältä, ettei sitä voi selittää eteläsaamen myöhäiseksi saarekkeeksi, vaan se on yhtäältä kehittynyt aivan eri suuntaan kuin eteläsaame (esim. MKSa-1 **eCε* > SaE *iCCe* ~ SaG ⟨*āCCe*⟩, ⟨*aCCe*⟩ | MKSa **oCCē* > SaE *eCCie* ~ SaG ⟨*āCCie*⟩) ja toisaalta jäänyt eteläsaamelaisien muutosten ulkopuolelle (esim. MKSa-1 **jv* > SaE *jj* ~ SaG ⟨*iv*⟩).

5.2 Gävlensaame eteläkantasaamen tytärkielenä

Onko gävlensaame jääne jo hyvin varhaisesta yhtenäisestä, eteläisen Norlannin rannikolle asti ulottuneesta eteläkantasaamelaisesta puhuma-alueesta, vai edustaako se vasta myöhemmin sisämaasta rannikolle ja pohjoisesta etelään muuttaneiden saamelaisien kieltä? Useiden todisteiden perusteella kallistumme ensimmäisen vaihtoehdon puolelle.

Ensiksikin esittelemämme uusi saamelaiskielten taksonomia, jossa eteläkantasaame on eronnut ensimmäisenä muiden saamelaiskielten vielä jatkaessa yhdessä, tekee sen osalta pohjoisen kautta kiertäneen leviämisen aiempaa epätodennäköisemmäksi. Merkittävästi lyhyempi reitti kulki suoraan Länsi-Suomesta Pohjanlahden yli Norlannin rannikolle.

Toiseksi Lars-Gunnar Larssonin sanastollisen analyysin perusteella gävlensaamen esimuodon on täytynyt olla hyvin etelässä jo varhain. Tärkein todiste tästä on kasvinnimi ⟨*gosen milkie grasi*⟩ ’tummaporro (*Ballota nigra*)’ (kirjaimellisesti ”lehmän-maito-kasvi”). Kasvi kasvaa Kaakkois-Ruotsissa, ja sen esiintymisen pohjoisraja kulkee Västmanlandin ja Gästriklandin tienoilla. Sitä kauempana pohjoisessa tai sisämaassa olevat seudut eivät enää vastaa sitä luonnonmaantieteellistä kuvaa, jonka sanalistasta saa, kuten Larsson on perustellut (Larsson 2005; 2018, 211–213).

Nimityksen ⟨*gosen milkie grasi*⟩ kaikki osat ovat ikivanhoja kantaskandinaavisia lainasanoja, joiden iästä todistaa niiden laaja levinneisyys ja säännöllinen edustus saamelaiskielissä. Tällaiset yhteiset lainasanat eivät kuitenkaan todista gävlensaamen pitkää paikallisesta jatkuvuudesta, vaan nimityksen ajoituksellinen arvo on siinä, että noin eteläisellä kasvilla ylipäätään on vanha nimi gävlensaamessa. Jos kieli olisi vasta myöhään levinnyt alueelle, kasvin nimi olisi luultavimmin lainattu alueella ennestään asuneilta ruotsalaisilta (ruotsiksi *bosyska*).

Kolmanneksi gävlensaamessa näyttäisi olevan sellaisia ikivanhoja muinais- ja ehkä jopa kantaskandinaavisia lainasanoja, joita ei ole muissa saamelaiskielissä tai jotka äännepiirteiden ja merkityseron perusteella viittaavat muista kielistä erilliseen lainautumiseen. Näitä sanoja on

vaikea selittää mitenkään muuten kuin olettamalla nimenomaan kielimuodon pitkää paikallista jatkuvuutta.

SaG <*eiker lost*> 'tammenlehti' < EKSa **ājke(r)* ← MSk *eik* 'tammi' > Ru *ek* (vrt. saamen **(h)ājkkę* 'aarnipuu' ← KSk **aik(u)* 'tammi')

[25]

SaG <*londen lost*> 'vaahteranlehti' < EKSa **lun-?* ← KSk **hluni-* 'vaahtera' tai MSk *hlynr* > Ru *lönn*

SaG <*nuttå*> 'pähkinä(pensas)' < EKSa **nuttō* ← KSk **hnutu* 'pähkinä' tai MSk *hnot* > Ru *nöt*

Nämä sanat vaativat vielä tarkempaa selvittelyä, mutta jo alustavasti voitaneen äänteellisin perustein sulkea pois myöhäinen lainautuminen ruotsista. Nämä kolme ilmeisen vanhaa lainasanaa näyttäisivät osoittavan gävlenosaamen pitkää erilliskehitystä nykyisen saamelaisalueen kaakkoispuolella, koska tammi (*Quercus robur*), vaahtera (*Acer platanoides*) ja pähkinäpensas (*Corylus avellana*) kasvavat Norlannissa enää rannikkoalangoilla. Muinaisskandinaavisilla lainasanoilla olisi ikää suunnilleen 1000 vuotta ja kantaskandinaavisilla lainasanoilla yli 1500 vuotta.

Näyttää siltä, että gävlenosaamen esimuoto on jo hyvin varhain muodostanut muista saamelaiskielistä alueellisesti eriytyneen kontaktipinnan skandinaavien suuntaan. Alustavat todisteet osoittavat, ettei gävlenosaame levinnyt alueelle vasta myöhemmin pohjoisesta vaan edustaa pitkää paikallista jatkuvuutta, todistaen näin koko Keski-Skandinavian kattaneesta eteläkantasaamelaisesta puhuma-alueesta mahdollisesti jo ensimmäisen vuosituhaten alkupuoliskolla mutta viimeistään toisen vuosituhaten taitteessa.

5.3 Kokonaiskronologia

Tässä luvussa luonnostelemme kokonaiskronologiaa yhdistämällä edellisessä artikkelisamme esittämämme germaanisten ja skandinaavisten lainasanojen äännekorvausten perusteella luodun absoluuttisen kronologian (Piha–Häkkinen 2020, 115–119) ja eteläkantasaameen ja myöhäiskantasaame-2:een johtaneiden äännekorvausten suhteellisen kronologian. Kronologioiden yhdistäminen toisiinsa edellyttää ankkuriäänteitä, jotka näkyvät kummallakin taholla (taulukko 3).

Ensimmäinen ankkuriäänte on eteläkantasaamen lyhyt **a*, jonka edellisessä artikkelisamme katsoimme liittyvän aikaportaaseen 6: myöhäiskantaskandinaavista saamelaisiin

kantamurteisiin suunnilleen 400-luvulla jaa. lainatut sanat (Piha–Häkkinen 2020, 118). Lyhyen **a:n* synty liittyy myöhäiskantasaame-1:n **ǣ:n* ehdollisiin muutoksiin eteläkantasaamessa: **ǣ* on muuttunut **a:ksi* umpinaisessa ensitavussa (eli pitkän keskuskonsonantiston edellä) toisen tavun **ǣ:n* edellä (alaluku 4.4).

On mielenkiintoista, että varhaisimmat lyhyen **a:n* sisältävät lainasanat edustavat juuri tyyppiä **aCCǣ*, johon lyhyt **a* eteläkantasaamessa syntyi – silloinkin, kun muut saamelaiskielet viittaavat muuhun toisen tavun vokaaliin. Tämä viittaa siihen, että uusi äänne omaksuttiin pian syntymänsä jälkeen ja vielä rajoittunein esiintymisehdoin myös lainasanoihin korvaamaan lainanantajakielen lyhyttä **a:ta*, joka myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa ja vielä luoteiskantasaamen varhaisvaiheessa korvattiin pitkällä **ā:lla*. Näitä sanoja on lainattu kantaskandinaavista ja paleolappilaisesta kielestä, ja tällä perusteella **ǣ:n* jakautuminen voitaneen ajoittaa jotakuinkin samaan aikatasoon kuin kyseiset lainasanat eli suunnilleen 400-luvulle jaa. (Piha–Häkkinen 2020, 118–119):

[26]

EKSa **klaćće* 'paarma' ~ LKSa **(s)lāvcā* 'nautakiiliäinen'

EKSa **saññe* 'kalastusverkko' ~ LKSa **sāñe* 'kulunut kalastusverkko'

EKSa **parše* ~ LKSa **pāršē* 'erillään oleva vuori'

Toisena ankkurina voidaan pitää sananalkuisen **h:n* ilmestymistä eteläkantasaameen lainasanojen mukana. Äänne­muutoksista tämä koskee sananalkuisen **ǧ:n* sulautumista **h:hon* la­vean vokaalin edellä (alaluku 3.3). Edellisessä osassa ajoitimme **h:n* ilmestymisen eteläkanta­saameen suunnilleen 300-luvulle jaa. (Piha–Häkkinen 2020, 118), mutta tämä on tietysti vain varhaisin mahdollinen aikataso **ǧ:n* sulautumismuutoksille – ne voisivat olla myös jonkin ver­ran myöhäisempiä.

Kolmantena ankkurina voidaan pitää kantaskandinaavisten lainasanojen **gj*-yhtymän ään­nekorvausta suhteessa kantasaamelaisen sanaston **kj*-yhtymän muutoksiin. Erityisen hyvin nämä kohtaavat myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa: lainasanoissa skandinaavinen **gj* edustuu **vj:nä*, aivan kuten vanhan perintö­sanaston **kj* on muuttunut siinä tasossa **vj:ksi*. Täl­laiset lainasanat selittyisivät luontevimmin niin, että kantaskandinaavin **gj* olisi korvattu **kj:llä*, minkä jälkeen **kj* olisi muuttunut **vj:ksi*, mutta todisteiden valossa asia ei kuitenkaan näytä menneen näin.

Edellisessä artikkelissamme ajoitimme luoteisgermaanisen muutoksen **jj > *ggj* suunnil­leen 200- ja 300-lukujen taitteen tuntumaan (Piha–Häkkinen 2020, 117), ja vasta tämän jälkeen **kj*-substituutio olisi tullut mahdolliseksi näissä sanoissa. Valitettavasti kyseisen kohdan

ensimmäinen esimerkkisana (SaE *aavtjoe*) oli tuossa yhteydessä virheellinen: se edustaa jo vanhempaa germaanista **gj*-yhtymää eikä mainitun luoteisgermaanisen muutoksen tulosta. Tämä vanha **gj* olisi teoriassa voitu korvata **vj*:llä jo ennen muutosta **jj* > **ggj*, mikäli saamessa olisi jo ollut **vj*-yhtymä. Kuitenkin kaikki **vj*-sanat ovat joko lainoja skandinaavista, tuntematonta alkuperää tai peräisin aiemmasta **kj*:stä, eli kaikesta päätellen **vj*-yhtymä on saamessa nuori.

Se vaihtoehto voidaan sulkea pois, että skandinaavisten lainasanojen **gj* olisi korvattu saamen **kj*:llä, joka vasta myöhemmin olisi muuttunut **vj*:ksi. Nimittäin jo yhtenäisen myöhäiskantasaamen kerrostumassa luoteisgermaanin **gj* on korvattu **vc*:llä eikä **kj*:llä:

MKSa-1 **skāvc̥s* 'parta' ← LG **skagja* 'parta' (Piha 2018, 208.)

> MKSa-2 **skāvc̥s/ā* > SaP *skávžá*

> EKSa **skāvc̥ō* > SaU *skávttjá* ~ SaE *skaavtjoe* ~ SaG <*skautja*>

MKSa-1 **āvc̥s* 'tuomi' ← LG **hagju* 'tuomi (*Prunus padus*)' (Piha 2018, 192, 194.)

> MKSa-2 **āvc̥s* > SaP *ávžu*

> EKSa **āvc̥ō* > SaU *ávttja* ~ SaE *aavtja* 'metsä' ~ SaG Ø

Hieman myöhäisemmät sanat on lainattu erikseen myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen ja eteläkantasaameen. Jälkimmäisessä haarassa toteutuu edelleen **vc*-korvaus, kun taas ensimmäisessä haarassa on jo tässä vaiheessa siirrytty **vj*-korvaukseen:

MKSa-2 **āvjs̥* > SaP *ávju*

~ EKSa **āvc̥ō* 'terän reuna' > SaU *ávttjuo* ~ SaE *aavtjoe* ~ SaG <*autjo*>

← KSk **agju* 'terän reuna' (Piha 2018, 192.)

[27]

On mahdollista, että myöhäiskantasaamen toisen vaiheen lainasanoissa nähtävä substituutiomalli **gj* → **vj* olisi voinut syntyä sen jälkeen, kun kielessä oli tapahtunut ääntenmuutos **kj* > **vj*, vaikka tämäkään ei selitä sitä, miksi **vc*-korvauksesta ylipäätään luovuttiin tässä haarassa. Koska tämä muutos tapahtui vasta eteläkantasaamen eriytymisen jälkeen, on varhaisin

mahdollinen ajoitus sille suunnilleen 200-luku jaa. (Piha–Häkkinen 2020, 117), mutta se voi olla jonkin verran myöhäisempikin.⁵

Germaanisten lainasanojen avulla hahmotellun absoluuttisen kronologian ja siihen ankkuroidun äänteenmuutosten suhteellisen kronologian perusteella yhtenäisen myöhäiskantasaamen hajoaminen eteläkantasaameksi ja myöhäiskantasaamen toiseksi vaiheeksi näyttäisi osuvan aikavälille 200–500 jaa. (taulukko 3).

Taulukko 3. Kokonaiskronologian mahdollistavat ankkuriäänteet, jotka näkyvät sekä lainasanoissa että perintösanoissa, ja niiden summittainen absoluuttinen ajoitus.

Äännekorvaus	Vuosisata	Äänteenmuutos	Alaluku
KSk * <i>gj</i> → MKSa-2 * <i>vj</i>	200/300 jaa.	MKSa-1 * <i>kj</i> > MKSa-2 * <i>vj</i>	3.1
Sananalkuinen * <i>h</i>	300 jaa.	MKSa-1 * <i>ʒE</i> > EKSa * <i>hE</i>	3.3
Lyhyt * <i>a</i>	400 jaa.	MKSa-1 * <i>εCCε</i> > EKSa * <i>aCCε</i>	4.4

Lyhenteet

C	mikä tahansa konsonantti
C _o	mikä tahansa obstruentti
CC	mikä tahansa kahden konsonantin yhdistelmä
D	puolisoinnillinen dentaaliklusiili
E	mikä tahansa laava vokaali
EKSa	eteläkantasaame
En	englanti
Ims	itämerensuomi (ottamatta kantaa lainanantajakieleen tai rekonstruktioitasoon)
KG	kantagermaani
KSk	kantaskandinaavi
LG	luoteisgermaani

⁵ Mainittakoon, että myöhemmin (lyhyen **a*:n ilmestyttyä) eteläkantasaamessakin nähdään uusi **ćć*-äännekorvaus (Piha & Häkkinen 2020: 111 201): EKSa **klac̥c̥ε* 'paarma' > SaU *glahttja* ~ SaE *klahtje* ← KSk **klaggjan* 'paarma'.

LKSa	luoteiskantasaame
MKSa-1	myöhäiskantasaame-1
MKSa-2	myöhäiskantasaame-2 (rinnakkainen eteläkantasaamelle)
MKSm	myöhäiskantasuomi
MSk	muinaisskandinaavi
N	mikä tahansa nasaalikonsonantti
O	mikä tahansa pyöreä vokaali
PaG	paleogermaani (ennen kantagermaania)
PKSm	pohjoiskantasuomi = kantasuomen Suomenlahden pohjoismurre
Ru	ruotsi
SaE	eteläsaame
SaI	inarinsaame
SaK	koltansaame
SaKil	kildininsaame
SaL	luulajansaame
SaP	pohjoissaame
SaPii	piitimensaame
SaT	turjansaame
SaU	uumajansaame
Sk	skandinaavi, erittelemättä rekonstruktioitasoa
Sm	suomi
VKSa	varhaiskantasaame = saamen erillismuutosten alkuvaihe
VKSm	varhaiskantasuomi = itämerensuomen erillismuutosten alkuvaihe
Ø	kato: vastine puuttuu kielestä

Lähteet

- AIKIO, ANTE 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulun yliopisto, Oulu.
- (LUOBBAL SÁMMOL SÁMMOL ÁNTE) 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory.
- RIHO GRÜNTAL ja PETRI KALLIO (toim.): *A linguistic map of prehistoric northern Europe*, 63–118. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

- (LUOBBAL SÁMMOL SÁMMOL ÁNTE) 2022: Proto-Uralic. MARIANNE BAKRÓ-NAGY, JOHANNA LAAKSO ja ELENA SKRIBNIK (toim.): *The Oxford Guide to the Uralic Languages*, 3–27. Oxford, Oxford University Press.
- BARRUK, HENRIK 2018: *Báhkuogirjje: Ubmejesámien–dáruon, Dáruon–ubmejesámien = Ordbok: Umesamisk–svensk, Svensk–umesamisk*. Kanaanstiftelsen i Sverige, Uumaja.
- BERGSLAND, KNUT 1946: *Røros-lappisk grammatikk. Et forsøk på strukturell språkbeskrivelse*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo 1946.
- 1995: *Bidrag til sydsamenes historie*. Skriftserie nr 1. Sámi dutkamiid guovddáš, Tromsø.
- HASSELBRINK, GUSTAV 1944: *Vilhelminalapskans ljudlära. Med särskild hänsyn till första stavelsens vokaler*. Uppsala.
- 1981–1985: *Südlappisches Wörterbuch. Ausgearbeitet von Gustav Hasselbrink*. Band I, II, III. Schriften des Instituts für Dialektforschung und Volkskunde in Uppsala. Ser. C:4. AB Lundequistska Bokhandeln, Upsala.
- HÄKKINEN, JAAKKO 2023: On locating Proto-Uralic. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 68.
- ITKONEN, TERHO 1982: *Laaja, lavea, lakea ja laakea*. Lisiä suomen *kj*-sanojen vaiheisiin. *Virittäjä* 1982, s. 121–139.
- KALLIO, PETRI 2015: The stratigraphy of the Germanic loanwords in Finnic. JOHN OLE ASKEDAL ja HANS FREDE NIELSEN (toim.): *Early Germanic Languages in Contact*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 370. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KUOKKALA, JUHA & SCHLACHTER, WOLFGANG 2020: Ume Saami lexical data from Álgu database with modernized spelling (1.0) [Data set]. Zenodo. <<https://doi.org/10.5281/zenodo.4163676>>
- LAGERCRANTZ, ELIEL 1939: *Lappischer Wortschatz I–II*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- LARSSON, LARS-GUNNAR 2005: Saami Speakers in Central Sweden. *Folia Uralica Debrenciensia* 12, 59–68.
- 2012: *Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altica 83. Harrassowitz, Wiesbaden.
- 2013: The Earliest Contacts between Scandinavians and South Saami. *Folia Uralica Debrenciensia* 20, 161–176.

- 2018: *Per Holmberger och sockenlapparnas språk*. Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis 52. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala. <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn%3Anbn%3Ase%3Auu%3Adiva-336640>>
- LEHTIRANTA, JUHANI 2015 [1989]: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. 3. painos. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. <<https://www.sgr.fi/fi/items/show/165>>
- MAGGA, OLE HENRIK 2014: Lullisámegiela muhtasánit. *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2014, 27–49.
- Nedtedigibaakoeh*. Verkkosanakirja. Giellatekno, Tromssa. <<https://baakoeh.oahpa.no/>> [viitattu 6.5.2023].
- PIHA, MINERVA 2018. Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 64, 118–233.
- PIHA, MINERVA 2020: *Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa*. *Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma*. Turun yliopiston julkaisuja C, 498. Turun yliopisto, Helsinki.
- PIHA, MINERVA – HÄKKINEN, JAAKKO 2020: Kantasaamesta eteläkantasaameen. Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä. *Sananjalka* 162, 102–124.
- RYDVIK, HÅKAN 2013: *Words and varieties. Lexical Variation in Saami*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 269. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2016: Sydsamisk eller umesamisk? ”Södra Tärna” i det samiska språklandskapet. *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 15, 159–174.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Davvi Girji, Kárášjohka.
- SCHLACHTER, WOLFGANG 1958: *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und texte zur ethnographie*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.